

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁ

ԿԱՄ

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱԳՐԱՏԱՆ

ՏՈՒՔ ԻՆՁ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ԿԷՏ ՄԻ ԵՒ ԵՍ ԶՐՈՎԱՆԴԱԿ ՏԻԵՋԵՐՄ
 ՇԱՐԺԵՄ.— Յայտնի է ամենուն համբաւաւոր իմաստա-
 սիրին այս վճիռս. և սակայն ո՞վ կարող է գտնել 'ի
 տիեզերական կազմածիս' այդ խնդրեալ կէտն: Քրիս-
 տոնէական իմաստաօրուլթիւն՝ զէն առաջին և անսկիզբն՝ կը քարո-
 զէ իւր հետեւողաց լինել այդ կէտն. յայտնի ցուցնելով որ պէտք է
 գերբնական կարգի մէջ զայն խնդրենք: Մենք քան զվերոյիշեալ ի-
 մաստուն երկրաչափն համեստագոյն բաղձանք կարենամք գոյել գու-
 ցէ. « Տուէք մեզ անձ մը և մենք յեղափոխենք զաշխարհս »: Եւ սա
 կայն 'ի զուր կը խնդրեմք այդ անձն, այդ մի միակ էակն, որ երբեք պի-
 տի չկարենայ մեր փափաքածն 'ի զլուսն հանել: Եթէ է պատմութեանց
 մէջ կը տեսնենք երբեք երբեք այդպիսի անձնաւորութիւններ ոլք յի-
 ղափոխած կ'երևին կարծես բովանդակ իրենց դարուն մէջ ապրած ազ-
 գերը, գա յառաջ կու գայ ոչ եթէ նոյն անձին սեփական զօրութենէն,
 այլ նոյն դարուն մէջ տիրապետող և նախնաբար պատրաստուած
 հասարակաց ոգեկան մղումէն, որոյ շարժիչ կամ գրգռիչ կը լինի այն
 կարծեցեալ դիւցազնն կամ համեստագոյն և պատշաճագոյն անուամբ
 կոչելով՝ գործին. որ և ինքն իսկ յակամայս նոյն հասարակաց ոգւոյն
 մղման ներքե կը գործէ: Այսպիսի անձիք կրցան նշանաւոր գոր-
 ծեր կատարել՝ որովհետեւ իրենց առձեռնպատրաստ գտան վերոյի-
 շեալ իմաստասիրին խնդրեալ կէտն՝ այսինքն իրենց ժամանակին մէջ
 ընդհանուր տիրապետող հասարակաց ոգւոյն հզոր ազդեցութիւնն:
 Իսկ երբ այդ հասարակաց տիրող ոգին՝ դեռ 'ի պատրաստի չէ, դեռ
 հասունացած չէ, այն ատեն անհնար է անձի մը, որչափ և իմաստուն
 և քաղաքագէտ լինի, գործոյն յաջող ելք ունենալն, Ուստի հարկ է նախ
 երկիրը պատրաստել կարևոր հիւթերով՝ որպէս զի տնկագործու-
 թիւնն յաջողի, Եւ որովհետեւ մարդուս կեանքն կարճօրեայ է, և գա-
 ղափարական յեղափոխութիւն մը՝ դարաւոր ճգանց կարօտ, երբեք
 անձնաւորութեան մը գործն չէ կարող արդիւնք յառաջ բերել, Ե-
 թէ այդ անձնաւորութիւնն իւր գործունէութիւնն տեւողական և յա-
 ւերժական չընէ իւր նմանեաց ձեռքով անդր քան զսահմանս իւր
 չափով և կշռով որոշեալ աւուրց:

Այո՛, որչափ քաղաքութեամբ և մխիթարութեամբ լի է մարդուս, յետ հոսանելու 'ի ծայր իւր մահկանացու ուղւոյն, դառնալ ակնարկ մը ձգել իւր անցեալ ամաց մէջ գործած ամենայն բարեաց վրայ առ ընտանիս, առ քաղաքոյիս և առ հայրենիս իւր, որոց առ ինքն ցոյց տուած գոհութեանց և երախտագէտ զգացմանց մխիթարութեան մէջ՝ կնքել իւր թանկագին օրերն, անմահութեան յիշատակ թողլով ապագայ սերնդոց սրտին և մտաց մէջ։ Բայց այս վերջնոցս համար որչափ ընդհակառակն ցաւոց և տխրութեան առիթ է՝ այդ օրինակ բարեգործ կենաց մը իսպառ շիջանին, ըստ անհրաժեշտ օրինաց բընութեան։ Բայց ոչ այսպէս մարդկային հաստատութեան կամ՝ ընկերութեան մը գործն, որոյ կեդրոնական շարժիչ լինի բարոյական զօրութիւն մը, որ իւր ազդեցութիւնը ներգործէ յարատն յընթացս ժամանակաց ընկերութեան անհատներու սրտին մէջ։ Վասն զի կը մեռնի արդարեւ, կը վերջանայ առանձնական մը, որչափ և նշանաւոր գործիչ եղած լինի, բայց չի մեռնիր չի լմննար ընկերութիւն մը, եթէ չապառի այն ներքին կենսական զօրութիւնն, որով իւր անցեալն և ներկայն՝ իւր ապագային հետ զօգեալ են։ Ժամանակին թաւալմամբ, կ'անցնին և նորա համար ժամք և ամք, այլ նա՛ր գարաւ գլուխ հասած տարիքին՝ դեռ ևս յերկտասարդական ուշիտութիւն և գործունէութեան մէջ կը գտնուի։ Որով երբեք չի թողուր իւր դադադին յուղարկաւոր ժառանգներ արտասուալից հեկեկանօք, այլ կը յաւուցանէ միշտ իւր յաղթական կառքն յառաջ վարող եռանդնալուստ պաշտօնեաներ։ — Ամիոսիբլով խօսքերնիս 'ի մասնաւորի, այս ընդհանուր խորհրդածութիւնք արթնցան մեր մտաց մէջ՝ յիշատակաւ այս տարւոյս մէջ տօնուած հարիւրամեայ յրեւեան շրջանի Մխիթաւրեան Տպագրատանս։

Մխիթար... և որքան փառահեղ գործոց և արդեանց հետ նորա անունն կապուած չէ։ Ձինեալ կրկնակի թեօք՝ սրբութեան և իմաստութեան՝ այս գերազանշ անխոնջ հոգին, լաւ ըմբռնեց իւր ժամանակին թէ ինչ միջոցներ կարեւոր է զազգն յառաջագիւմութեան համբուն մէջ դնելու, և թէ ինչ եղանակաւ այն միջոցներն 'ի գործ պիտի դրուէին. ուստի սկսաւ գործել առանց լքանելու 'ի ձախուղութեանց։ Այս պատճառաւ հարկ եղաւ իրեն ցվերջին չունչ կենաց՝ անդադար պատերազմել ընդդէմ՝ մարդկային կրից և հակառակութեանց, որք անսուրբ ոգւով իւր գործը խախտել և կործանել կը ջանային անդէն առ հիման, ոմանք շարժեալք 'ի նախանձոտ կրից՝ և այլք՝ ի տգիտութենէ, ոմանք՝ ի թերեհտաւատութենէ և այլք՝ եթէ ներքին է ըսել՝ յառաւելագոյն հաւատաց, և կամ բացայայտ ևս՝ ի մուլեռանդութենէ։ Ուստի հարկ էր Մխիթարայ զառաջինն յաղթաւ հարկ, և երկրորդաց ուսուցանել և ուղիղ ճամբան առաջնորդել։ Տպագրութեան գիւար զօրաւոր զէնք մը տեսաւ Մխիթար իւր նպա-

տակին հասնելու, մանաւանդ որ հեռի իւր հայրենիքէն մնացած՝ դառն պարագայիւք ժամանակին, դառնագոյն եւս ցաւ կը զգայր՝ երբ իւր աշակերտներն իրեն նման հալածանքը և չարչարանքը՝ հարկ կը տեսնէին դառնալ հեռանալ վերստին յօտարութիւն, առանց կարող լինելու ըստ պահանջմանց ժամանակին՝ մերձաւորապէս նպաստել իրենց սիրելի ազգակցաց, իւստի այնուհետև փոխանակ բազմաթիւ աշակերտաց կենդանի ձայնին՝ սկսաւ ուղարկել 'ի հայրենիս՝ անձայն՝ այլ մնայուն, այլ գործունեայ քարոզիչներ իւր սրբարար և ազգօգուտ սկզբանց. — զգիրս, որք և առաւելագոյն յաջող եւք ունեցան, քան զոր գուցէ նուազ յուսացեր էր 'ի սկզբան և նոյն ինքն Մխիթար, վասն զի ոչ միայն իւր վարդապետութիւնքն ընդունելի և սիրելի եղան ժողովրդեան, այլ նոցա պատճառաւ և ինքն Մխիթար իւր աշակերտքը հանդերձ՝ բնական, պատկառելի և փութելի, նա՛ որ սուղ ինչ յառաջ նախանձու և զրպարտութեանց սլաքներով հալածուած, կոմպար և միանգամայն ակամայ քսորանաց մէջ միայնացած՝ աստուածային օգնութեան փրկագործ ժամուն կը սպասէր:

Այս գէնքն և այս նպատակն՝ նոյն դիտաւորութեամբ և նոյնսիւսի միջոցներով, 'ի գործ վարեցին և կը վարեն, ըստ անխոտոր շաւղի երանաշնորհ հիմնադրին, նաև 'ի ներկայիս՝ Մխիթարայ հոգւոյն և սրտին լաւութեանց և մտացն ուղղութեան ժառանգ եղող աշակերտք: Այս համառօտ և կարևոր խորհրդածութենէս վերջը, չլինելով յօդուածիս նպատակ՝ ոչ ներքող յօրինել Մխիթարայ կամ Մխիթարեան սկզբանց, և ոչ նոցա գործունէութիւնն զրուատել, կ'անցնինք ուղղակի մեր նիւթոյն վրայ խօսելու, որ է Մխիթարեան Տպարանի դարու մը միջոց ունեցած կրօնական, ուսումնական և քաղաքական գործունէութիւնն յազգիս, համառօտիւ 'ի վերջոյ պատմական տեղեկութիւն մը տալով նորա հաստատութեան և անցելոյն մասին:

Ա

Տպագրութեան գիւտն՝ աւաղելի ստուգութեամբ քաջայայտ իսկ է ամենուն՝ որ որչափ օգտակար՝ այնչափ ալ գոգցես փաստակար եղած է մարդկային ազգի. նոյն գէնքն է՝ զոր ողջամիտ դատողութիւնն և նորա հակառակ՝ հիւանդացած ուղեղն հաւասարապէս 'ի գործ կը վարեն. ճշմարտութիւն և ստութիւն, իրականութիւն և պատրանք, լոյս և խաւար, եթէ ներելի է այսպէս ըսել, մի և նոյն գործարանին մէջ կը ձուլուին. կամ՝ այլակերպ խօսելով, նոյն ծառն է՝ որ տայ զգոտուղ բարի և չար միանգամայն, նոյն աղբիւրն է՝ որ բխէ զքաղցր և զգառն. խտրն՝ որ զայս երկու դիմամարտ գաղափարները կը զանազանէ յիրերաց՝ է մի միայն դիտաւորութիւն գործողաց: Վայ աշխարհի, ազգի, կրօնից, գիտութեանց, արուեստից, և ամենայն

ընկերական և ընտանեկան բարեմասնութեանց, եթէ ուղղասէր գործողք յարուեստի տպագրութեան՝ ծուլանան առ վայր մի իրենց սրբախուէր պաշտաման մէջ։ Ներկոյ դարուս անձանց ազատամիտ անսանձ կրօնական զգացմունքն հանգերձ մ'է, զոր բազումք ստէպ ստէպ կը փոփոխեն, կը կարկատեն, կը պատառնեն, և հուսկ ուրեմն՝ յետ ընդ վայր նորոգութեանց և մաշմանց՝ կը նեւտեն արհամարհանօք իբրեւ հնութեան զազրալի մնացորդ մը՝ անխտրութեան աղբիւսին մէջ, գոչելով քրքշանօք՝ Ազատութիւն, անկեղծութիւն, լուսաւորութիւն... պիտակ անուանք, որք մտացի ունկնդրաց, գուցէ և նոյն իսկ հնչողաց լսելեաց մէջ՝ ընդհանրապէս յօգաւոր, այլ անիմաստ ձայնք են. բայց աւանդ որ թեթիւասէր և ծանծաղամիտ պատանեկութեան սրտին խորհրդաւոր և երկիւղած բարեպաշտութեան զգացմունքը խանգարելով՝ անփորձութեան խաբկանօք՝ ապականութեան բարոյից տղմոյն մէջ զիրենք կը թաղեն։

Միսիթարայ նման կրօնասէր և ազգասէր անձի մը առաջին պարտքըն և ջանքն պիտի լինէր ուրեմն՝ այսպիսի ապականարար սկզբանց դէմ զինել զարուեստ տպագրութեան, իբրեւ սկզբնական և կարևորագոյն նպատակ՝ յօգուտ հոգեկան և բարոյական կենաց ազգին, քաջ գիտելով՝ որ լաւ բարոյականի հետ անհրաժեշտ կապակցութիւն ունի և լաւ գիտութիւնն։ Այս գիտաւորութիւնս ակն յայտնի կը տեսնուի անդէն ՚ի սկզբան հաստատութեան Միսիթարեան Միաբանութեան, երբ դեռ ևս չունելով իւր սեփական տպագրատուն, օտարաց տպարաններու մէջ կը ջնայոր հետզհետէ հրատարակել, յօգուտ ընթերցասիրաց հետեւեալ կրօնական գրուածներն.

Ի Կ. Պոլս. — Թովմայի Գեմբացոյ Ոսկեմասեանն կամ Զորս Գերբ Նմանողութեան Քրիստոսի. — Հրահանգ մտաւորական ազօթից. — Մեկնութիւն Յայտնութեան Ս. Յովհաննու. — Մեկնութիւն Երգոց Երգոյն Սողովմոնի, և այլն։

Ի Վեների. — Մեծին Ալեքսի Աստուծաբանութիւն. — Քրիստոնէական վարդապետութիւն. — Կրթութիւն ազօթից. — Խոկունի քրիստոնէական. — Նոր կտակարան. — Գիրք Մղութեանց և Առաքինութեանց։

(1720—31) Հոգեւորական պատերազմ. — Խմբան զղջման. — Քրիստոնէականք գրաբար և աշխարհաբար. — Իրախտ հոգւոյ. — Յարացոյց շմարիտ ապշխարոյի. — Գիրք յաղագս հանդերձեալ կենաց։

(1732—42) Աստուծաշունչ մատեն. — Սաղմոսք Դաւթի. — Բովանդակութիւն Աստուծաբանութեան. — Մեկնութիւն Ժողովոյն. — Մեկնութիւն Մատթէի. — Պարեզ հոգեւոր. — Զայն Քրիստոսի. — Բուրաստան ազօթից. — Ժամագիրք. — Ճառք յաղագս համակամութեան ընդ Աստուծոյ, և այլն։

(1743—50) Սկզբունք քրիստոնէական կենաց. — Ուղեւորութեան Աստուծաբանութեան. — Աստուծաբանք հոգի. — Ճմարտութիւն յաւիտեան կենաց. — Մառ կենաց. — Վարք Ս. Լուսաւորոյն, և այլն։

Ահաւասիկ բովանդակ կէս դարու միջոց 'ի գործ գրուած Մխիթարեան տպագրութեանց ցուցակն, 'ի բաց առեալ երկու քերականութիւնք հայ լեզուի գրաբարի և աշխարհաբարի (Մխ. Աբբահօր) և երկհատոր բառագիրք Գրաբար — Աշխարհաբար և Աշխարհաբար — Գրաբար (Հ. Մկրտիչ Անանեանի)։ Այս մի քանի ուսումնական աշխատութեամբք Մխիթար Աբբահայրն իւր հաստատած ընկերութեան կարծես նշանաբանն դրաւ, յետ հոգեշահ գրոյց աւանդելով նոցա իրենց մայրենի լեզուին և հին և նոր գրականութեան զարգացումն։

Ըստ ամենայնի նորի ուղղութիւնն և նպատակն ունին նաև երկրորդ, երրորդ և չորրորդ կամ ներկայ կիսադարեան ժամանակաց շրջաններու մէջ եղած հրատարակութիւնք, յորս թէպէտ և համեմատելով ընդ առաջինոյն՝ սակաւաթիւ են կրօնականքն քան զուսումնականս, այլ են միանգամայն և պատկառելի հմտութեամբ լի գրուածներ, ծնունդք բեղմնաւոր մտաց ջառնեաններու, Աւետիքեաններու, Ազգեբանայ, Ինճիճեանց, Հիւրմիւզեանց և նմանեաց, որք զոյգ ընդ իմաստասիրական — աստուածաբանական — պատմական գիտութեանց՝ չը դանդաղեցան գրիչին շարժելու նաև 'ի հոգեոր օգուտ ազգայնոց։ Այս գրուածոց մէջ մտադիր քննողն պէտք է զանազանէ յատկապէս հոգեւոր կամ հայեցողական կենաց վերաբերեալներն՝ 'ի բարոյական — եկեղեցական — աստուածաբանական գրուածոց, որք հետզհետէ կ'առաւելուն թուով և ընդարձակութեամբ նիւթոց քան զառաջինան, պարունակելով յինքեանս խորին գիտութիւն բարոյական և աստուածաբանական ուսմանց, հանդերձ ճոխ հմտութեամբ եկեղեցական, իրաւագիտական և իմաստասիրական ճիւղերու։ — Շատ կ'երկարէր յօդուածս եթէ աստ մի առ մի յիշէինք և համառօտիւ անգամ խօսէինք այս իւրաքանչիւր հրատարակութեանց ներքին և արտաքին արժէից վրայ, ուստի կը բաւականանանք 'ի մէջ բերելով ըստ ժամանակագրական կարգի հրատարակութեան անոնց անուանքը միայն, գիտելով մանաւանդ թէ առ հմտագոյն ոչ սակաւ ընթերցողս մեր Հանգիսին՝ նաև մերձաւորապէս և ամենօրեայ կիրառութեամբ ծանօթ են այս հրատարակութիւնք, ըստ հետեւեալ համառօտ ցուցակիս։

Հոգևորականք — Բարոյականք — Քարոզչիք

(1750—1800).— Աշիւ ժամանակի. — Գիրք հրաշնց Սուրբ Առաքին. — Քարոզչիք Եօթնկարգեան. — Հիւսեակ բարբառներու թեան Ս. Առաքին. — Մատենութիւնք 'ի չարչարանս Քրիստոսի. — Խորհուրդ աստուածապաշտութեան. — Պատկեր տօնից Ս. Աստուածածնի. — Թովմուշք քրիստոնէականք. — Պատկ քրիստոսի. — Խրատք կատարելութեան. — Արթուրիւն ապաշխարողի. — Դժոխք բացեալ. — Ակն հոգւոյ. — Աերակուր քահանայից. — Պաշտօն Ս. Առաքին։

(1800—1850).— Աման կենաց քրիստոնէի. — Դեղ կենաց. — Տարեկան ա.

ռածք. — Բարի խորհուրդներ. — Մտածութիւնք տէրունական տօնից. — Մտածութիւնք 'ի վերայ ցաւոց Ս. Կուսին. — Յայտնութիւն աստուածգիտութեան. — Գանձարան շնորհաց Ս. Կուսին. — Ս. Գրիգորի մեծի հովուական. — Կրթութիւն խոստովանահարց. — Խմաստութիւն մարգկային. — Քարոզչութիւն նոր ընդարձակ. — Ճառք և ներդրեանք զանազանք. — Սուրբ ըլլալու մտածութիւնք. — Նշանագարան օրհնութեանց. — Սեղան ինկոց. — Ճշմարիտ գարձ. — Աւաջնորդ երկնից. — Արհեստ աստուածոտիրութեան. — Զատագովութիւն հաւատոյ. — Մեկնութիւն հայր մկրի. — Կրթութիւն (նոր) ապաշխարողաց. — Այցերութիւն հիւանդաց. — Տնտեսութիւն մարգկային կենաց. — Հանգանակ հաւատոյ. — Յաղագս պարտուց քրիստոնէի. — Ազգասեր:

(1850-1889). — Ոսկեգիրք կամ Հրահանգ խնարհութեան. — Խօսք առ քահանայ. — Բեմասացութիւնք 'ի Տիրամայրն. — Ճառք 'ի գովեստ Ս. Կուսին. — Խմացք 'ի չարչարանս Քրիստոսի. — Ճառ յաղագս բարեխօսութեան սրբոյ. — Խորհրդական խոստովանութիւն. — Պատրաստութիւն մահուան. — Կրթութիւն սիրելի զՅիսուս. — Կանոն կենաց քրիստոնէի. — Մտածութիւնք 'ի չարչարանս Քրիստոսի. — Հրահանգք կրթութեան յաւիտենական կենաց. — Խմաստասիրութիւն հանգանակին հաւատոյ. — Յաղագս երեց ուխտից կրօնաւորութեան. — Զբօսարան տօնից. — Փոքրիկ քառանկորգ. — Դպրոց բարոց. — Աւանմտութիւն հոգևոր. — Աստուածասեր. — Վարջ Յիսուսի. — Ամօրեայ մտածութիւնք քահանայից. — Հովիւ հոգևոր. — Հուր սիրոյն Քրիստոսի. — Առաքինի և քաղաքակիրթ պատանի. — Աւանմտախօսութիւնք Ս. Օգոստինոսի. — Պատմութիւն վարուց Կուսամօրն. — Միունդ հոգւոյ, և այլն:

Աստուածաբանական — Սրբապաւ մեկնութիւնք

(1750-1800). — Ս. Լեւոնի Մեծի Տոմար, հայ-յոռն-լատիներէն:

(1800-1850). — Տեսութիւն Հին Կտակարանի. — Տեսութիւն Նոր Կտակարանի. — Ապացոյցք կրօնից. — Դանւնութիւն հայկական եկեղեցւոյ. — Մեկնութիւն ընդարձակ՝ ԺԴ Թղթոցն Պօղոսի. — Բացատրութիւն Երանանաց. — Ճառ յաղագս բղիման Հոգւոյն Սրբոյ 'ի Զօրէ և յՈրգւոյ. — Մեկնութիւն 'ի տանն հատորս Սաղմոսաց Դաւթի. — Եղծ աղանդոցն Լուտերի և Կալվինոյ. — Յաղագս քաղաքին Աստուծոյ. — Պատմական քրիստոնէական վարդապետութիւն ընդարձակ:

(1850-1889). — Զատագովութիւն եկեղեցական գրոց ազգիս՝ ընդգէմ Բարսեղեան սրբադրութեանց. — Աստուածաբանութիւն Տեսական. — Աստուածաբանութիւն բարոյական. — Ընտանի պատասխանիք ընդգէմ անկրօնից. — Պաշտպանութիւն քրիստոսական հաւատոց. — Զատագովութիւն գրուածոց Ս. Ներսէսի Լամբրոնացւոյ ընդգէմ դատախազից նորա:

Իմաստասիրականը — Իրաւագիտականը

- (1750-1800).— Քառահատոր ընդարձակ ընթացք իմաստասիրութեան :
 (1800-1850).— Իմաստասիրութիւն բարոյական .— Իրաւագիտութիւն .— Իմաստասիրական ճառք .— Տրամաբանութիւն Սաւեի .— Տրամաբանութիւն Տիւմարեի .— Վարք իմաստասիրաց հոգի :
 (1850-1889).— Տրամաբանութիւն Տրոյիդի .— Հիգաճատոր ընթացք իմաստասիրութեան .— Օրադիր իմաստասիրի, և այլն :

Եկեղեցական գիտութիւնը և պատմութիւնը

- (1750-1800).— Պատմութիւն Աստուածաշնչի .— Վարք Սրբոյն Անտոնի Աբբայի .— Տննացոյց .— Ծաղիկ վարուց սրբոց տօնեղեաց և յիշատակելեաց :
 (1800-1850).— Երկոտասան հատոր՝ լեակատար վարք սրբոց, ծանօթութեամբք .— Սրբազան պատմութիւն և վարք քահանայապետաց Հռովմայ .— Վարք սրբոց համառօտ .— Վարք սրբոց Կուսանաց .— Վարք սրբոց լատին եկեղեցւոյ .— Տօմարագիտութիւն եկեղեցական .— Պատմութիւն եկեղեցական .— Ահնջաղ Խորայեղացւոց և Քրիստոսնէից :
 (1850-1889).— Երաւակնք Աստուածածնի .— Համառօտ պատմութիւն Ս . Գրբոյ .— Առձեռն տօմարագիտութիւն եկեղեցական, և այլն :

Այս ցուցակէս 'ի բաց առեալ են շատ մը մանր գրուածոց հետ նաև Աղօթագիրք, որք գործնական միջոցք են վերաբերութեան ընդհոգի և ընդ Աստուած :— Ի բաց թողած եմք նաև բազմաթիւ հոգեւոր-աստուածաբանական նախնեաց գրուածոց հրատարակութիւնս, զորս Ազգային—Մատենագրութեան կարգին մէջ պիտի դասենք, որոց մէջ ոչինչ նուազ նշանաւոր են նաև երկու անգամ ապագրութիւնք բովանդակ Աստուածաշունչ մատենին :

Բ

Մխիթարեան Միաբանութիւնն իր սրբազան աւանդ ընդունել է իւր Հիմնադրէն՝ գոգցես երկու թեզք միանկամայն յառաջ ընթանալու գէպ 'ի դիտեալ նպատակն . այսինքն է զուգահաւասար հոգեւոր զարգացման ջանք ունենալ նաև ազգայնոց մտաւորական կատարելագործութեան մասին, լաւ համոզուած լինելով որ երկրորդն անհրաժեշտ հարկաւոր է առաջնոյն, մարդս կազմուած լինելով 'ի հոգւոյ և 'ի բանականութենէ : Այս սկզբունս վրայ Մխիթարայ որդւոց հաւատարիմ կենալուն վկայ են մինչև ցայսօր Մխիթարեան Տպագրատանըս 'ի լոյս ընծայած հրատարակութիւնք, յորս մտադիր քննողն պիտի տեսնէ որ ժամանակին դիտութեանց զարգացման համեմատ ըն-

Թանալու ջանք ունեցեր են Մխիթարեանք, անընդհատ յարաբերու-
թեան մէջ գնելով իրենց մօրքերն ընդ լուսաւոր հանճարս զանազան
ազգաց Եւրոպոյոյ: Մենք այս հրատարակութիւններն կը բաժնենք 'ի
զանազան ճիւղս որոշ գաղափար մը կազմել տալու համար մեր ըն-
թերցողաց, և ըստ այնմ մասն առ մասն ժամանակի կարգաւ 'ի մէջ
կը բերենք. սկսելով նախ այն գրքերէն՝ որք դաստիարակութեան կը
վերաբերին:

Դաստիարակութիւնն (կամ ըստ արդեայց կոյման մանկավարժու-
թիւնն) ընդարձակ ասպարէզ ունեցեր է թէ ըստ բարոյականին և
թէ ըստ ուսումնականին Մխիթարեան Միաբանութեան մէջ, որ հա-
րիւրաւոր տարիներով այդ նուիրական և գերազոյն արուեստին զբա-
ղեր է թէ վանական շրջանին մէջ իւր ապագայ յաջորդութիւնը
պատրաստելով, թէ ազգային զանազան դպրոցաց մէջ պարապելով
յուսումն և 'ի կրթութիւն մանկանց մերթ իբր վարիչ և մերթ իբրև
ուսուցիչ, և թէ իւր սեփական վարժարանաց մէջ 'ի Փարիզ, 'ի Վե-
նետիկ, 'ի Քաղկեդոն, 'ի Պոլիս, 'ի Տրապիզոն, 'ի Պարտիզակ և այլն:
Այլ այս ամենայն վարժարանաց ձեռքով ունեցած և ունենալիք ար-
դեանց վրայ խօսին մեր նպատակէն օտար ինքելով կամ անուղղակի
վերաբերութիւն ունելով՝ յիշենք միայն զգասադրեանս, որք մեծա-
գոյն մասն կը կազմեն՝ մանկավարժական նպատակաւ հրատարա-
կուածներուն մէջ, եթէ ըստ լեզուական և եթէ ըստ գիտական մա-
սին: Լեզուականաց մէջ կ'ամփոփենք քերականութիւններ, բառա-
գրքեր. իսկ գիտականաց վերաբերեալքն կը յիշենք ուսումնական այլ
և այլ ճիւղերու համապատասխանող խմբից մէջ, ըստ հետեւեալ
ժամանակագրական համառօտ ցուցակի, միայն գլխաւոր հրատարա-
կութիւնները գնելով:

Քերականութիւնք — Բառգիրք — Լեզուագիտականք

ԱՅԳԱՅԻՆՔ

- (1700—1800). — Ալբրեհարան. — Բառգիրք աշխարհաբառ (Անանեանի). — Հայ-
կազեան բառարան. — Քերակ. Հայերէն (Միս. Աբրայի). — Քե-
րակ. Հայերէն (Չամչեան):
- (1800—1850). — Ալբրեհարան. — Առձեռն բառարան. — Քերակ. Հայկազեան
լեզուի (Աւետիքեան). — Տարբեր Հայ. քերակ. — Ճեմարան գիտե-
լեաց. — Վարժութիւն մանկանց. — Հմտութիւն մանկանց. —
Տառք մետրոպեան. — Հայկազեան բառգիրք. — Գուռն քերակա-
նութեան:
- (1850—1889). — Ալբրեհարան պատկերազարդ. — Ճառ յաղագս հիման զ և լ
տառից. — Բառգիրք աշխարհաբառ. — գրաբառ (Հիւրմուղեանի). —
Առձեռն բառարան յաւելուածովք. — Քերակ. Զարգացելոյ:

ՕՏԱՐԱԼԵԶՈՒՔ

- (1700-1800). — Քերականության հայ-տառն. (Աւետիքեան) :
 (1800-1850). — Այբբենարան յոյն-հայ. — Բառգիրք անգլ-հայ և հայ-անգլ. (Աւետիքեան) . — Բառգիրք գաղղ-հայ-տառն. (Աւետիքեան) . — Հայ-գաղղ. (Աւետիքեան) . — Քերական. անգլ-հայ. (Աւետիքեան) . — Քերական. Հայ-անգլ. (Աւետիք-Լորտ Պայրն) . — Քերական. Գաղղ-հայ (Բազարտ) . — Քերական. բազմալեզուական. — Քերական. հայ-ռուս և ռուս-հայ. — Գուռն լատին քերականութեան. — Գուռն իտալ. քերականութեան. — Բառգիրք իտալ-հայ-տառն. և ընդարձակ. (Զախլանեան) . — Նոյնն համառոտ. — Բառարան հայ-իտալ (Զախլան) . — Բառգիրք անգլ-հայ-տառն. հայ-անգլ-տառն. տառն. և հայ-անգլ (Ս օմալ) . — Բառգիրք հայ-անգլ և անգլ-հայ. — Տարերք իտալերէն լեզուի. — Քերական. իտալ-գաղղ. — Քերական. հայ-գերմ. (Հինտտոլու) :
 (1850-1889). — Բառգիրք անգլ-հայ և հայ-անգլ (Պետրոսեան) . — Բառգիրք գաղղ-հայ-տառն. (Գանթարեան) . — Քերական. անգլ-հայ. (Գուռ-գեհեան) . — Քերական. գաղղ. հայ (Թերդեան) . — Կրթութիւն հայ-անգլ. լեզուի. — Քերական. Հայ-իտալ (Մէհրապ) . — Վարժութիւն գաղղերէն լեզուի :

Հրատարակողներն

իւրեանցիկ մատենագրութեան և քարոզման գործերն Նախնեաց :

- (1700-1800). — Աստուածաշունչ մատենան պատկերազարդ. — Ատենաբանութիւն Ն. Լամբրոնացւոյ. — Ճաշոց հայկական (1686 Ոսկան) . — Առակք Մխիթար Գօշի. — Խորենացւոյ Գրիք պիտոյից. — Նարեկացւոյ Մեկն. Երզնայ :
 (1800-1850). — Ագաթանգեղոսյ պատմութիւն. — Անանիա Շիրակացւոյ յղա-գրս չափոց և կշռոց. — Խոսրով Անձնացւոյ Մեկն. Պատարագի. — Աւետարան. — Բարսիլի վեցօրեայց. — Յաճախապատում Ս. Լուսաւորի. — Մատենագր. Գաւթի Անյաղթի, Կորեան և Մամբրէի. — Եղնկայ Եղծ ազանգոց. — Մատենագր. Եղնի. — Ժամանակագրութիւն Եւսեբիոսի. — Մատենագր. Ս. Եփրեմի. — Գլակայ պատմ. Տարոնոյ. — Լամբ. Մեկն. Ս. Պատարագի. — Լամբ. և Գրիգորի Տղայոյ թուղթի և ճառք. — Պատմ. Հայոց Լատիկէրացւոյ. — Խորհրդատես հայկական. — Նոր Կոստան. — Պատմ. Թաթարաց շէթմոյ. — Մատենագր. Մանգակու-նույ. — Մաշտոց հայկական. — Մեկն. Գործոց Առաքելոց խմբագրի ի նախնեաց. — Առակք Մխիթար Գօշի. — Հերացւոյ ջերմանց միութարութիւն. — Պատմ. Հայոց, Խորենացւոյ. — Մատենագր. Խորենացւոյ. — Մատենագր. Նարեկացւոյ. — Նարեկացւոյ ողբերգութիւնք. — Նարեկացւոյ ներբողականք և տաղք. — Շնորհա-

լւոյ ատենաբանութիւն և նամականի։— Ոսկերերանի Մեկն. Մատ.
Թէի. — Պատմ. Մեծին Աղէքսանդրի. — Սերերիանու Ճառք. —
Սիրաք. — Վարք Ս. Գէորգայ զօրավարին. — Ղազարայ փարպե-
ցւոյ պատմ. Հայոց. — Փաւստոսի պատմ. Հայոց. — Մատենա-
գրութիւնք Յովհ. Օձնեցւոյ, Քէոզորի Քաթինաւորի և Սահակայ
կաթողիկոսի. — Շնորհալւոյ Թուղթ ընդհանրական. — Շնորհալւոյ
չափաբերականք։

(1850-1889).— Արիստիդէայ փիլիսոփայի ճառք երկու. — Աւետարան. — Սահ.
մանք բենեդիկտեան վանաց (Թարգմ. Ի Լամբր). — Գիրք վաստա-
կոց. — Եղիշէի պատմ. Վարդանանց և մատենագրութիւնք. —
Եւսեբեայ Պատմ. եկեղեցւոյ. — Լաբուքինա Թուղթ Աբգարու. —
Խորհրդատեար Հայկական. — Վերակոսի Գանձակեցւոյ պատմ.
Հայոց. — Նոր կտակարան. — Տաղաւափութիւնք Մագիստրոսի.
Մատենագր. Մանգակունւոյ. — Ժամանակագր. Միքայելի Առ-
բւոյ (գաղղ). — Առակք Միխիթար Գօշի. — Պատմ. Հայոց. Խորենա-
ցւոյ. — Մատենագր. Խորենացւոյ. — Խորենացւոյ աշխարհագր. —
Ոսկերերանի Մեկն. Թղթոց Պաւղոսի. — Ոսկերերանի ճառք քա-
ղուածոյք. — Ոսկերերանի ճառ. Ի Ս. Լուսաւորիչ. — Ոսկերերա-
նի մեկն. Եսայեայ. — Պատմ. Վրաց'ի Զուանդիրէ. — Սիրաք. —
Սոփերք Հայկականք. — Վարդանայ պատմ. Հայոց. — Վարք հա-
րանց. — Վարք և վկայաբանութիւնք Սրբոց. — Ղազարայ Փար-
պեցւոյ պատմ. Հայոց։

Թարգմանոցիւնք մատենից Նախնեաց յօտար լեզուս։

(1800-1880).— Ժամանակագրութիւն Եւսեբեայ յոյն-հայ-լատ. — Ատենաբանու-
թիւն Լամբրոնացւոյ հայ-իտալ. — Խորհրդատեար հայ-իտալ. —
Խորենացւոյ պատմ. իտալ. — Խորենացւոյ պատմ. հոյ-գաղղ. —
Շնորհալւոյ ընդհանրական Թուղթ լատ. — Շնորհալւոյ մատենա-
գր. լատ. — Շնորհալւոյ Հաւատով խոստովանիմ (12 լեզուով). —
Սերերիանու ճառք հայ-լատին. — Փիլոնի ճառք երեք, հայ-
յոյն-լատ. — Փիլոնի Մեկն. ծննդոց, հայ-յոյն-լատ. — Օձնե-
ցւոյ մատենագր. լատին. — Օձնեցւոյ ճառ ընդգէմ Երեւութակա-
նաց. լատին։

(1850-1889).— Հայոց երգք ռումկականք, անգլ. — Սահմանք բենեդիկտեան վա-
նաց. լատ. — Ս. Եփրեմի Համաբարբառ մեկնութիւն աւետարանին
լատ. — Խորհրդատեար հայ-գաղղ. — Խորհրդատեար հայ-ան-
գլղ. — Խորհրդատեար յարմարեալ գաշնակի և նուագարանի և
եռաձայն երգոց եւրոպական խաղիւք. — Շարականք Աստուածա-
ծնի. լատ. — Շնորհալւոյ Հաւատով խոստովանիմ. տպագրեալ 36
լեզուաւ. — Ոսկերերանի ճառ. Ի Ս. Լուսաւորիչ. հայ-լատ. — Ոս-
կերերանի Մեկն. Եսայեայ. լատ. — Անիքք Անիոքայ, Սմբա-
տայ Գունդոտապի։

Ինքնագիր քերթոշաճք և հռետորականք:

- (1700-1800).— Ճարտասանութիւն Ագոնցի:
 (1800-1850).— Քրիստինէական. — Ճառք և ներբողեանք (Թրեանց). — Առձեռն Ճարտասանութիւն. — Բանաստեղծութիւն և արուեստ չափական ոտից. — Առձեռն գիցարանութիւն. — Խոսքով մեծն և Սմբատ Ա. (Ողբերգութիւնք) — Ճարտասանութիւն (Սեթեան):
 (1850-1889).— Նուագք Հ. Ղ. Ալիշանի. (5 հատոր). — Քերթուած մարդոյ. — Հայի գիւցադեղութիւն. — Ճարտասանութիւն (Գանձարեան). — Բուրաստանք Վրուրի Որմզդանայ. — Գիրք Յոբայ տաղաչափեալ. — Օրհնութիւնք հին կտակարանաց տաղաչափեալ. — Ղանկիանոսի քերթուածք հայերէնք. — Տաղք Միխիթարեան Վարդապետաց:

Ինքնագիր ազգային

պատմութիւն, հնախօսութիւն, աշխարհագրութիւն:

- (1700-1800).— Պատմ. Հայոց, ընդարձակ (Զամբեան):
 (1800-1850).— Պատմ. Վարուց Միխիթարայ Արքաշօր. — Դաւանութիւն հայկական Եկեղեցւոյ. — Պատմ. գաղթականութեան Անեցւոցի Ղրիմ և ի Կալիցիա. — Պատմ. Հայոց (Թերձիմանեան). — Հնախօսութիւն Հայաստանի (Ինձիճեան). — Ստորագր. հին Հայաստանի. — Նոր Հայաստան. — Խորանան պատմ. Հայոց. — Կիւղարի, պատմ. Հայոց, տաճկերէն. — Պատմ. Հայոց (Սեթեան). — Նկարագիր պատմութեան հայկական դպրութեան Խառլ (Սամալ). — Յուլակ Թարգմանութեանց Նախնեաց:
 (1850-1889).— Նոր Հայաստան Հ. Ղ. Ալիշանի. — Հայի և իւր շրջան. — Բնագրութիւն Հայաստանի. — Յուշիկք հայրենեաց Հայոց. — Նշմարք և Նշխարք Հայաստանի. — Տեղագրութիւն Երրակալ. — Երկրագիտութիւն հայկական. — Ս. Ն. Շնորհալի և պարագայ իւր. — Սխառն. — Զատագրութիւն եկեղեցական գրոց ազգիս. — Պատմ. հին հայկական դպրութեան. — Պատմ. նոր հայկական դպրութեան. — Մատենագրութիւն հայկական. — Ընտրի հայկադունք. — Հայաստան և Հայք (անգղ). (Խաղկերտեանց). — Մաշտոց հայկական. անգղ. (Խաղկերտեանց). — Նշմարք Վանաց Ս. Ղաղարու. — Լամբրոնացի ամբաստանեալ և ջատագովեալ, իտալ. — Լանկուլայի զանձարան հայկական յիշատակարանաց. — Տեղագր. Հայոց մեծաց (Սարգիսեան). — Աշխարհագրութիւն հին և նոր Հայաստանի և Հնախօսութիւն Հայաստանի (Փաշոնի):

Օտարագրի պատմութիւն, հնախօսութիւն, աշխարհագրութիւն

- (1700-1800).— Աշխարհագրութիւն ընդարձակ, 11 հատոր. Գերալ. Ագոնցի. — Ամարանց Բիւզանդեան (Ինձիճեան):

(1800-1850).— Պատմ. Օսմանեան պետութեան . — Պատմ. Ռուսաց . — Սըրբազան պատմութիւն և վարք քահանայապետաց Հռովմայ . — Պատմ. Պոնտոսի . — Ընթացք ընդհանուր պատմութեան (Հին ազգաց, Հռովմայեցւոյ, Միջին դարու, Նոր ազգաց, Ժամանակակից) . — Համառոտ պատմութիւն Հին ազգաց . — Տարեք աշխարհագրութեան (Եազրճեան) . — Պատմ. աստուածաշնչի (Չօհրապեան . — Թէոփրաստեայ նկարագիրք . — Դարապատում . — Պատմ. ազգաց (Ճարեան) . — Պատմ. Գաղղիոյ . — Պատմ. Օսմանեան թագաւորաց և վեզիրաց . — Պատմ. Ս. Գրոց (Սեթեան) . — Պատմ. Զորից ինքնակալութեանց . — Ստորագր. Կալկաթայի . — Պատմ. եկեղեցական (Փափաղեան) :

(1850-1889).— Աշխարհագր. ընդարձակ. պատկերազարդ, Հ. Ղ. Ալիշանի . — Նկարագիր վարուց երևելի արանց . — Պատմ. Յոյն, Հռովմ. և սրբազան գաղութեանց . — Պատմ. գաղութեան Միջին և Նոր դարուց . — Պատմ. Փռանի-Բրուս և քաղաքական պատերազմին . — Ուղևորութիւն 'ի Պոնտէ Հնդկաց . — Կիրոնի բացատր. արաբական զբանոց . — Վարք Լուգովիկեայ ԺԶ . — Ընդհանուր Ժամանակագրութիւն . — Պատմութիւն արևելեան Հին ազգաց և Յունաց (Ճննոյեան) . — Պատմ. Ժամանակակից (Նուրիխան) . — Պատմ. վարուց Կայսրայ . — Բուսաբանութիւն (Սափարեան) . — Երկրաբանութիւն (Սափարեան) . — Աշխարհագրութեան տարեք (Ստեփանեան) . — Տարեք աշխարհագրութեան (Եազրճեան) :

Թարգմանոչքիւնք յօտարաց 'ի հնոց և 'ի նորոց

(Քերթոզականք, Ճարտասանականք, Պատմականք, Հմտականք)

(1800-1850).— Միլտոնի Դրախտ կորուսեալ . — Գիշերք Եռանկի . — Մահ Աբելի, Կենների . — Կիկերոնի յաղագս պատշաճից . — Կոլզմիթի պատմ. Հռովմայեցւոյ . — Հոմերի Սդիական (Թովմաճեան) . — Հոմերի Ոդիսական (Թովմաճեան) . — Հոլիոսի եղերերգութիւնք . — Ժողովածոյ Թաարերգութեանց Մետաստասիոյ (տճ) . — Ոսկերեանի Ճառք (Թովմաճեան) . — Պարթէլլմայ Ուղևորութեան Անաբարսեայ . — Պուտարքեայ Զուգակշիռք երևելի արանց . — Պոսուէի Խօսք ի վէպ ազգաց . — Ռոլենի պատմ. Հռովմայեցւոյ . — Ռոլենի Հնախօսութիւն և Հին պատմութիւն . — Սենեկայի Ճառք ի մաստասիրականք . — Վիտայի քրիստոսական . — Վիրգիլեայ Մեհական . — Վիրգիլեայ Մշակականք և Որատեայ արուեստ քերթողականք . — Տակիտեայ Ագրիգոյա, Գերմանացիք, Հռէտորք . — Օգուսինոսի Յաղագս քաղաքին Արտածոյ . — Արկաճք Տէլմաքայ (Զախխեան) . — Ֆենիլոնի վարք իմաստասիրաց . — Կենցաղ Իսրայէլացւոյ և քրիստոնէից :

(1850-1889).— Մերովպէ, ողբերգ. Ալֆիէրեայ . — Ճաշակ յոյն և լատին ճարտարխօսութեան . — Ճաշակ Հին և Նոր ողբերգութեանց . — Ռո-

տուրի Հաւերդունի. — Պոլիկոս, ողբերգութիւն Գոռնէյի. — Աղբաւորք, ողբերգ. Եւրիպիդէայ. — Թուկիդիդէայ պատմ. Պելլոպոնեսական մարտին. — Քերզոզական մտածմունք Լամարքի հետ. — Զէօրեայ պատմ. Ալգիլոյ. — Յիշատակարանք Կեսարու. — Կլլովիթի ի գիւլն ամայի. — Գոթոնիա, ողբերգ. Ռասինի. — Հոմերի Իլիական (Բագրատունի). — Քատրերգութիւնք Մետաստասիոյ. — Միլտոնի Կորուստ գրախոն (Բագրատունի). — Մաղիքաղ հատուածք արձակ և քերթուածք ի հին և ի նոր մատենագրաց. — Արիստոքեմ ողբերգ. Մոնթեյ. — Խալիւա, Լորտ Պայրընի. — Լորտ Պայրընի քերթուածք. — Պլատոնի Փեդոն և որամախօսութիւնք. — Պոսուէի գամբանականք. — Ռասինի Երգի կրօնս. — Փեգրա, ողբերգ. Ռասինի. — Սալուստեայ պատմ. կատիլինեան և Տուգուրթեան պատերազմաց. — Վիտայի քրիստոսական. — Վիրգիլեայ Ենէական. — Վիրգիլեայ հովուերգութիւն. — Տակիտեայ տարեգրութիւնք. — Տանդէի Հատընտերք յաստուծային առաջարանէն. — Փոսլոյ Գերեղմանք. — Փնար ամերիկեան. — Յենէլոնի Արկածք Տէլեմաքայ (Հելլոփուգեան):

Տօմարականք-Թուրքականականք-Բնական գիտոշքիւնք

(1700-1800).— Թուաբանութիւն (Աղամայեանի). — Արուեստաբանութիւն (Աղաքստեանի). — Մշտնընաւոր պարզատուար. — Եփիմերեան. — Երկրաչափութիւն տեսական և գործնական (Պրոնեան):

(1800-1850).— Բժշկական հիւթ. — Գիտաւորք. — Տարերք երկրաչափութեան (Ճարեան). — Թուաք. բանական. — Պատմ. թուոց առաջին գաւառ (Պելեֆոն). — Եւանկէլիսաչափութիւն (Պրոնեան). — Ռեւտէնի բժշկականութիւն փորձառական և բառագիրք բժշկական իննչեղուաւ. — Տօմարագիտութիւն քաղաքական և եկեղեցական (Սիւրմէլեան). — Թուաբանութիւն (Սիւրմէլեան). — Տեսարան աշխարհի. — Երկրաչափութիւն գործնական (Փափաղեան). — Արուեստ քճաւոր ընդօրինակութեան (Փափաղեան). — Կրկնառու մօր վաճառականութեան (Փափաղեան). — Հաշուեռու մօր պարզագիր, գրաբար և աշխարհաբար (Փափաղեան). — Նաւաղղղութիւն և նշանակք (Սզուլլուխեան):

(1850-1889).— Տարերք Թուաբանութեան (Գալիա). — Թուաբանութիւն ընդարձակ (Պապիկեան). — Տարերք Թուաբանութեան (Պապիկեան) և բանալի բուծման. առաջարկութեանց. — Տարերք գրաչալուի (Պապիկեան). — Նոր տարերք գրաչալուի (Պապիկեան). — Տարերք երկրաչափութեան (Պապիկեան). — Բանալիք բնական և բնութիւն. — Տիեզերագիտութիւն (Սահակեան). — Երկրաչափութիւն (Սահակեան). — Առձեռն սօմարագիտութիւն. — Արուեստ մանրանկարութեան (Փափաղեան). — Համարողութիւն, Բնաբանութիւն, Տարրաբանութիւն, Մեքենականութիւն, Արուեստաբանութիւն (Քալոնի):

Վիպասանոց քիչը — Բարոյավէպք — Առաջը

- (1800-1850). — Առաջը Եղովթոսի. — Մատենադարան մանկանց. — Ռուպէն. սոնի արկածք. — Պօղ և Վերդինէ, աշխարհաբար:
- (1850-1889). — Թագաւոր լէրանց. — Առաջը տաճկ. համառօտ (Թարգմո. նեաւ 'ի զանազան լեզուս) և ընդարձակ. — Մաղկաքաղ Առաջը. Մըջանակ. — Աքսորականք ի Սիպերիա. — Առաջը Եպիփան. տեայ. — Զօօսարան մանկանց (Մննդեան խթումը. Խորհրդական ըրդը. Մօր մը քաշած վշտերը. Մագդաղինէ. Զկնորսին հիւզը. Մեր Պիւգման). — Բելիսար. — Լճակիս ձկնորսը. — Առաջը Վրուրի Ու. մըջգանայ. — Ժողովրդական առաջը տղայինք. — Առաջը Տաճկաց. — Մանծոնեայ Խօսեցեալք. — Աղաւնի (Մերիմէի). — Ետքը ընտիր պատմութեանց. — Արա Գեղեցիկ և Ետքը (Պարբիլի). — Յովսէփ Գեղեցիկ (Պիթոպէ). — Աղբար Թովմասի անակը. — Ռուպէնսոնի արկածք. — Պօղ և Վերդինէ, աշխարհաբար և գրաբար. — Բիլլիոլա (Վերդինի). — Փաթիլոլա կամ եկեղեցի գեա. նադամբունայ (Ուայլման). — Աննա, Սէր, ծնողական. — Փեգրոսի առաջը. — Քուշնէրեանի առաջը. — Յլորիանի Նուսու Պոմպիլիոս:

Պարբերական հրատարակութիւնք

- (1700-1800). — Օրացոյց տարեկան (1757-1889)
- (1800-1850). — Դիտակ Բիւզանդեան (1813-1816). — Եղանակ Բիւզանդեան, բազմավէպ ամսագիր (1815-20) Բազմավէպ կիսամեայ օրագիր (1843-1858)
- (1850-1889). — Բազմավէպ, ամսօրեայ օրագիր (1858-1872). — Բազմավէպ Հանդիսարան, եռամեայ ուսումնաթերթ (1873-1888)

Աշխարհացոյց տախտակք և տոյսաք

- (1700-1800). — Աշխարհացոյց չորից մասանց աշխարհի. — Հայաստան. — Պաղեստին կամ Երկիր Աւետեաց. — Վրոպոր կամ Նեղուց Կ. Պօլսի. — Օսմանեան Տէրութիւն. — Համառարած Մերթագոր. — (Համառարած մեծ, փորագրեալն յԱմբգէրամ, յաթի 1695. ո. րոյ առ մեջ գտանին պղնձեայ տախտակքն):
- (1800-1850). — Ռուսի Հայաստան. — Սեւ ծով և ափունք. — Խրիմ. — Մար. մար և ափունք. — Եւրոպայի Տաճկաստան. — Ասիոյ Տաճկաստան. — Ալաւս աշխարհագրական, մեծագիր (Համառարած կիսագունաք. — Մոլորակային դրոշմիւն. — Ասիա. — Օսմանեան Պետութիւն. — Հայաստան. — Եւրոպա. — Ափրիկ. — Ամերիկա Հիսպանիկ. — Ամերիկա Հարաւայիկ. — Ովկիանիա. — Ատլանտ աշխարհացոյց փոքրագիր (Աշխարհագունտ մակարդակ. — Համառարած կիսագունտ. — Եւրոպա. — Աշխարհ ժամօր աս

նախնեօք. — Գաղղիա բաժանեալ 'ի նահանգս. — Արիփիկ. — Ասիա. — Մասն Ասիոյ ըստ Գրոց Սրբոց և ըստ նախնի աշխարհագրաց. — Հիւսիսային Ամերիկա. — Հարաւային Ամերիկա. — Ուկրաինա. — Հայաստան ըստ նախնի աշխարհագրաց. — Աշխարհահայց Ռուսաց Հայաստանի.

(1850-1889). — Աշխարհացոյց քարտ Կրիկիոյ կամ Սիսուանի. — Աշխարհացոյց քարտ Արարատ գաւառի ընդ մամօք:

Այս համառօտ ցուցակէս 'ի բաց թողեալ են երեսնիւ չափ մանրիկ պատմական — ուսումնական — հմտական գրուածներ, ինչպէս նաեւ ոչ բազմաթիւ հրատարակութիւնք յօտար լեզուս:

Այս ամենայն հրատարակութեանց ներքին արժէից վրայ խօսք ընեն՝ երկայնաբանութիւն կը պատճառէ յօգուածիս, եթէ ոչ և աւելորդախօսութիւն, հարիւրամեայ տարեաց ընթացքի մէջ ըստ բաւականին լաւ ծանօթացուած և կշռադատուած լինելով յազգայնոց և յօտարաց ասոնց յարգն ու որպիսութիւնք, Ուստի անձնագով չերեւելու համար՝ այլոց կը թողունք զայնս քննելն ու գրուածել, թէ արժանի են գովութեանց. իսկ մենք կը փութանք խօսքերնիս վերջացնել յիշեցնելով տպագրատանս ուրիշ կարեւոր արդիւնք մ'ալ, այն է ազգին մէջ տպագրական արուեստի յառաջադիմութիւն և զարգացումն տուած լինելն, և 'ի ներկայիս ևս չամայելն նաեւ յայսմ մասին 'ի միջումն գալ ընդ ընտրեւագոյնս 'ի տպարանաց ազգայնոց 'ի Կ. Պօլիս, 'ի Տփղիս և այլուր: Գեղեցիկ տպագրութիւն, տառից վայելչութիւն, անսխալութիւն կամ սակաւ սխալանք 1, ազնիւ թուղթ, պատկերազարդ շքեղ հրատարակութիւնք, ասոնց վրայ աւելցնենք նաեւ ճաշակով կազմք գրոց, հարիւր տարիէ 'ի վեր յատկանիշ համարուած է Մխիթարեան Տպարանիս առ ազգայինս՝ ըստ նոցա գրաւոր և անգիր վկայութեանց: Յայսմ մասին ոչ յազգայնոց միայն, այլ և յօտարաց միշտ գովեստ և խրախոյս ստացած է Տպարանս, և երբեք երբեք նաեւ զազգային անունն ներկայացուցած լինելով իւր հրատարակութեամբք 'ի զանազան և ոչ յաննշան Աշխարհահանդէսս՝ պարծանօք կը պահէ իւր ընդունած մետալնեւրն և վկայագրերն. 'ի նշանաւորաց յիշենք նորա ընդունած արծաթի մետալք 'ի տպագրական մրցութիւնս Լոնտօնի (1862), Փարիզի (1855-67-79), Փարիսի (1864), Վենետիկոյ (1872), Վիեննայի (1873), և այլն, ինչպէս նաեւ զԱռաջին Վիսյապիր պատուոյ յաշխարհագրական հանգիսին վենետիկոյ (1882):

1) Յայսմ մասին եթէ յետ ամենայն խստապահանջ աշխրջութեան և հսկողութեան յախմայս սակաւաթիւ վրիպանք ուրեք ուրեք տեղի ունեցած են 'ի հրատարակութիւնս մեր, գրեթէ անհրաժեշտ արգիւնք է այն՝ օտարազգի գրաշարաց և տպագրողաց, զորս հարկ է 'ի գործ վարել:

Գ

Վերոյիշեալ այնքան հրատարակութիւնք ըստ կրօնականին և ըստ ուսումնականին յայտ է ունեցեր են յազգիս իրենց ազգեցութիւնն յընթաց տարեաց. և այս ազգեցութիւնս ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ նոյն իսկ Մխիթարեան Միաբանութեան դարաւոր բռնած ուղղութիւնն և գործունէութիւնն:

Ի կրօնականին փափաքած են միշտ և կը փափաքին նաև այժմ Մխիթարեանք՝ որ ազգն ընթանայ այն ուղղութեամբ և ճամարտութեամբ՝ որով ընթացեր են մեր նախնի երանաշնորհ Հաբք և Հայրապետք չորրորդ և հինգերորդ դարուց և նոցա հետևող աշակերտքն՝ պարծանք Հայաստանեայց եկեղեցւոյն՝ դասք Ս. Թարգմանչայ, որոց պանծալի շարունակութիւնն կը ծաւալի մինչև Ներսիսեանց ժամանակ. որոց ուղղութիւնն և ճիգն եղած է զեկեղեցին հայկական միշտ համակից պահել ի միութեան ընդ հանրական եկեղեցւոյն Գրիստոսի, գոյով և ինքն մին յանդրանիկ դստերաց Նորոյ կտակին. և ի համաձայնութեան անդ՝ զեղեցիկ զանազանութիւն պատճառել յատուկ ծիսական արարողութեամբք, որք և յընդհանուր միութեան անդ հաւատոց՝ կը կազմեն նոյն եկեղեցւոյն ազգային սեփական յատկանիշն, որով հայկականն կը զանազանի յասորւոյն, ի յունականէն և ի հռովմէականէն իւր ինքնուրոյն գեղեցկութեամբ: Այս ճամարտութեանս խորին համոզման արդիւնք են և քարոզք՝ Մխիթարեանց վերոյիշեալ ամենայն կրօնական և բարոյական հրատարակութիւնք:

Մխիթարեանց ուսումնական ազգեցութիւնն՝ իրեն երկու տեսակէտ ունեցեր է, այսինքն՝ նախ նկատել զհայ ազգն իբրև մասն ընդ հանուր մարդկութեան, և երկրորդ՝ նկատել զայն իբրև առանձինն ազգայնութիւն կազմող ժողովուրդ: Առաջին նկատմամբ ջանացեր է ծաւալել նորա մէջ ամէն տեսակ կարևոր ուսումն և գիտութիւն՝ թէ ըստ տեսականին և թէ ըստ գործնականին. իսկ երկրորդիւ ամենայն ճիգն թափեր է ազգին ներկայն ի հազարակցութեան դնելու իւր մուշուած անցելոյն հետ, և ազգել նորա սրտին մէջ իւր սեփական անձնաճանաչութեան իրաւունքն, եթէ ներելի է այսպէս բացատրել:

Այս երկրորդ տեսակէտին մէջ կը կայանայ գլխաւորապէս Մխիթարեան Տպագրատան մեծադոյն արդիւնքն և ծառայութիւնն զոր մատուցեր է ազգային լեզուի և պատմութեան: Լեզուի հետ սերտ միացած է ազգին զրականութիւնն, նորա անցեալն, նորա պատմական կեանքն, նորա բոլանդակ մտաւոր և հոգեկան ձկտմունքն յընթացս հազարաւոր դարուց, միով բանիւ՝ նորա ամբողջ գոյութիւնն. լեզուն է միայն որ կը կապէ զանհատ զք իւր ազգային ամբողջութեան հետ: Այս սկզբունքս եղած է ուրեմն գլխաւոր մղիչ ուղղութեան Մխիթարեանց, որով միշտ առաւելագոյն կարեւորութիւն տուեր են

հայկական թէ ներկայ և թէ մանաւանդ հին լեզուի զարգացման, Այս սկզբանս արդիւնք են թէ գրաբար և թէ աշխարհաբար լեզուի բազմաթիւ քերականութիւնք և բառագիրք, որովք ճիշտ ճշնամբ են Մխիթարեանք ջախջախել որչափ հնար է՝ օտար լեզուաց ազդեցութիւնն, որ հակառակ է հայկական ազգայնութեան ոգւոյն: Այս սկզբանս արդիւնք են մեր հին մատենագրաց կարևորագոյն գրուածոց հրատարակութիւնքն, որոց թիւն քառասնի չափ հատորներ կը կազմեն: Այս սկզբանս արդիւնք են, միով բանիւ, Մխիթարեան Տըպարանին իւր հարկւրամեայ ընթացքին մէջ ազգային պատմութեան, աշխարհագրութեան և հնախօսութեան նկատմամբ ՚ի գործ դրած հետազօտութիւնքն, որք առանց հին լեզուի գիտութեան՝ մեռելութեան մէջ թաղուած պիտի մնային, և ամէն կողմն ցան և ցիր ցրուած և ցեցակեր ձեռագիր հատորոց հետ պիտի ջնջուէին անհետանային:

Դրանօթացընել ազգին իւր պանծալի անցեալն, որով ուղղել զնեւկայն, թէպէտ և կարևորագոյն և առաջին նպատակ եղեր է Մխիթարեան Տպագրատանս, այլ ոչ և վերջին սահման իւր անդրագոյն ևս ձկտմանց: Ոչ միայն ազգն պիտի յարգէ իւր անցեալը, այլ հարկ է որ օտարազգիք ևս ոչինչ նուազ վերահասու լինին այդ ազգին անցելոյն մէջ՝ կրօնից և Գիտութեանց մատուցած օգտաւէտ ծառայութեանցն. այսու՝ անուղղակի կերպով յայտանիշ կը լինին նոյն ազգին այժմեան սերնդեան ձիրքերն և յարմարութիւններն՝ զարգանալու ամենայն ճիւղի վերաբերեալ գիտութեանց և արուեստից մէջ, ոչինչ նուազ քան զարևմտեան քաղաքակրթեալ ազինս: Այս նպատակաւ եղած են հրատարակութիւնք՝ մեր զանազան նախնի գրուածոց յայլ և այլ լեզուս, ինչպէս կը տեսնուին վերը դրուած ցուցակին մէջ. հրատարակութիւնք՝ որք բովանդակ եւրոպիոյ յարգել տուին հայ ազգին նախնի գրականութիւնն և նոցա ժրպիտ գործունէութիւնն, որով ՚ի սուղ ժամանակի հայկական դպրութեան շտեմարանին մէջ ամբարեր են հայացընելով զպիտուականագոյնն և զամենայարգն աւորի և յոյն մատենագրութեան, և ոչ սակաւ ևս այնպիսի գանձեր՝ որք իսպառ ՚ի կորուստ պիտի մատնուէին առանց հայկական մատենագրութեան:

Համառօտ տեղեկութիւն մը Մխիթարեան տպարանի պատմութեան մասին՝ վերջաբան համարուի այս յօդուածին:

Մխիթարեան տպագրատունս՝ որ այսօրուան օրս իւր ներկայ շքեղ և փայլուն վիճակին մէջ վանքի հազարաւոր այցելուաց հետաքրքրութեան, գոհութեան և գովութեանց առարկայից մին եղած է, ՚ի սկզբբան անդ գոյութիւն ունեցաւ կղզեկիս անձկագոյն սահմանին անկեան մը մէջ, յընթացս 1788 տարւոյն: Յառաջ քան զայս թուական,

ինչպէս հետաքննողը կրնան մեր հին հրատարակեալ գրոց ճակատ-
ներուն մէջ տեսնել, Սխիթարեանք ստիպուած էին իրենց տառերն
յանձնել վենետիկ քաղաքին մէջ եղած տպարաններէն միոյն և կամ
միւսոյն, և այն տպարանին մէջ հայ լեզուի համար սեփականեալ մի
կամ երկու գրաշար պահելով տպագրել իրենց գրուածներն, յաղ-
թելով բազմադիմի նեղութեանց և անյարմարութեանց. որոց զխա-
ւորներէն մին էր նաև վանքին հեռաւորութիւնն 'ի քաղաքէն, որով
կարելի չէր պէտք եղած հսկողութիւնն ընել. վասն զի այս պարա-
գայէս գործաւորը շատ անգամ օգուտ կը քաղէին գովնալու հայկա-
կան տառից կապարի քանակէն, որք միշտ 'ի տուգանս վանքին կը
լինէին. 'ի բաց թողեալ նաև տպարանատեարց 'ի գուրծ գրած անհո-
գութիւնն և կամ յարուցած անդադար վէճերն և պահանջներն. որոց
հետ հարկ էր շատ զգուշաւոր և մեղմով վարուիլ:

Այս և այսպիսի դժուարութիւնք փութացուցին զՍխիթարեան
Հարս՝ իրենց սեփական տպարան մը կազմելու Ս. Ղազարու կղզե-
կին անդորրութեան մէջ, վանական հսկողութեան ներքև. « Որով
(ըստ բանից ժամանակագրի անցից վանացոյ) զերծաք 'ի բիւրապիսի
ֆնատուց և յաշխատութեանց արտաքին տպարանաց »: Այս տպա-
գրատունս 'ի սկզբան կազմուած էր երկու բաւական ընդարձակ սե-
նեակներէ և շտեմարանով. յետ ժամանակաց, ներկայ դարուս ըս-
կիզբները, երբ Ս. Ղազարու կղզեակն ընդարձակեցաւ մասն մի ծո-
վուն ցամբեցնելով, տպարանին անդն ևս փոխուեցաւ. նոր ձեա-
ցուցած երկրին վրայ ընդարձակ մաս մը սեփականուեցաւ այս հաւ-
տատութեան, իրեն ամենայն կարևոր մասամբք: Բազմացան նաև
գրաշարաց թիւն և տպագրութեան մեքենայք: Տպագրատանս՝ ծո-
վուն անջրպետաւ քաղաքէն ունեցած հեռաւորութիւնն ստիպեց յա-
տուկ բնակութիւն և կամ ննջարան մ'ալ սեփականել աշխատաւո-
րաց, որով հաստատուն բնակութիւն ունելով 'ի վանս, կիւրակի և
տօն օրեր միայն իրենց ընտանեաց քով կը վերադառնային: Այս ոճս
կը շարունակուի նաև մինչև ցայսօր: Դարուս ընթացքին մէջ տպա-
րանին նիւթական ձեն քանի մ'անգամ բարեփոխութիւններ կրեց,
ժամանակին և պարագայից պահանջման և կամ ճաշակի զարգաց-
ման համեմատ. մինչև ստացաւ իւր այժմեան գեղեցիկ վայելու-
թիւնն, որով ամենայն այցելուաց համակրանքն իրեն կը գրաւէ:

Ժամանակին զարգացման համեմատ տպագրատան մեքենայք 'ի
սկզբան հաստատութեան տպարանիս՝ էին փայտաշէն մամուլներ,
համաձայն ժամանակին միւս տպարանաց. այլ դարուս առաջին կի-
սուն միջաժամանակին, այն հին մամլոց փոխանակեցին գեղեցիկ և
ամենընտիր ձուլածոյ նոր անգղիական մամուլք զանազան մեծու-
թեամբ, յորոց ոմանք նաև այսօրուան օրս զարգ են տպարանիս, և
քաջադէպ յարմարութիւն կը կազմեն վերջին ժամանակներս ստա-

ցուած կատարելագործեալ անգղիական և գերմանական արագա-
շարժ մեքենայից հետ. զորս անդադար գործունէութեան մէջ կը
պահէ շարժիչ գեղեցիկ գերմանական գործի մը, որ և փոխադարձ
իւր շարժման և զօրութեան տնունդ կ'ընդունի յատուկ տպարանիս
համար ստացուած անգղիական կազածին մեքենայէ մը:

Տպարանի ամբողջութեան լրումն կու տայ ներկայիս մէջ նաև նո-
րագիւտ մեքենաներով կատարելագործուած կազմատուն մը, իւր ըն-
տիր ճաշակաւ կազմած գրքերով:

Տպագրատանս յառաջադիմութեան հոգն, թէպէտ և յատկապէս
յանձնուած է միշտ վանական Հօր մը հսկողութեան, այլ վանքի վե-
րատեսուէ Արքահարց սեփական խնամոց և ուշադրութեան մերձաւոր
և սիրելի առարկայ եղած է. իսկ առաւելագոյն ևս եղանակաւ այս վե-
հագոյն խնամակալութեան պարտական է տպարանս իւր ներկային
մէջ. Միաբանութեանս վարչութիւնն ունեցել է միշտ և պիտի շարու-
նակէ նաև յապագային իւր հոգն ու մեծագոյն խնամքն, քաջ գիտե-
լով որ այս հաստատութեանս կենդանութեան և գործունէութեան
հետ՝ սերտ կապակցութիւն ունի՝ Մխիթարեան Միաբանութեան բա-
րոյական կեանքն և ազգային նշանակութիւնն:

Հ. ԱՌԱՅՍ ՏԻՐԱՅԵԱՆ

ՆԵՂՈՍ

ՇԱՐՎԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ ՑՄԱՆՔՍԱՆԳՐԻՒՄ

ՆԵՂՈՍ լրագոյն նպատակն պիտի լինի ազգային յառաջադիմութեան
համար իւրովսանն ծառայել եւ լինել յօդ եղբայրսիրութեան ընդ մէջ օ-
տար եւ եգիպտաբնակ Հայ գաղթականութեան:

ՆԵՂՈՍ լրագիրը պիտի հրատարակուի ամէն Զորեքշաբթի օրեր:

Պիտի պարունակէ ազգային կենաց վրայ տեսութիւն և տեղեկութիւն-
արտաքին եւ տեղական լուրեր. նոյնպէս զաւելտական, բանասիրական եւ
այլ օգտակար յօդուած եւ գրութիւն:

Խմբագրութիւնն իր լրագրոյն մէջ սիրով կը հիւրընկալէ ամէն տեսակ գը-
րութիւն, որ լինի ընտիր օգտակար եւ իւր նպատակին յարմար:

Լրագրոյն տարեկան բաժանորդագիրն է ամէն տեղի համար 10 ֆունդը.
վեցամսեայն 5 ֆունդը. միշտ կանխիկ վճարելի:

Հասցէն է. «Խմբագրութիւն Նեղոս Լրագրի, Ալեքսանդրիա (եգիպտոս):»